

Goran Behmen

**KARAKTER PRAVA I VLASTI U
SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI**

**THE CHARACTER OF LAW AND AUTHORITY
IN MEDIEVAL BOSNIA**

Sažetak

Shvatanje prava i vlasti u evropskom srednjem vijeku je bilo duboko prožeto religijskim predodžbama, pa je i vlast u takvim društvima bila teokratska. Tako je bilo i u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, gdje o shvatanju vlasti i prava svjedoče isprave, kao prvorazredni historijski izvori. One su formalizirani izrazi shvatanja vlasti i prava, koje je, i u bosanskom srednjem vijeku, bilo teološki utemeljeno na hrišćanskoj viziji svijeta, kao i na vjernoj službi vazala prema njegovom senioru. To se vidi na primjerima intitulacija bosanskih isprava, ćirilskih i latinskih, kao formalnih karakteristika dokumenata srednjovjekovnog perioda.

Ključne riječi: *vlast, pravo, srednji vijek, hrišćanstvo, feudalizam, isprave, intitulacije, rusag bosanski, krana kraljevstva, dei gratia formula*

Summary

Understanding law and authority in Medieval Europe has been deeply influenced by religion. In that sense, authority of the time was theocratic. Such situation also prevailed in Medieval Bosnian state. Many documents and first-rate historical sources serve as testimony to the understanding of authority and law. They are a formalized expression of understanding of the authority

and law, which, in the period of Middle Ages in Bosnia, were based on the Christian vision of the world, as well as on religious subordination of the vassal to his senior. That can be seen in the example of intitulation of the Bosnian medieval diplomas and charters, both in Cyrillic and Latin alphabet, as well as in formal characteristics of the documents in the period of Middle Ages.

Key words: *authority, law, Middle Ages, Christianity, feudalism, charters, intitulation, Bosnian state, dei gratia (by the Grace of God) formula*

1. Shvatanje prava i vlasti u srednjem vijeku

Srednjovjekovno, na staleže podijeljeno društvo, nije imalo jedinstveno pravo koje bi bilo obavezujuće za sve, te u takvim uslovima nije bilo ni govora o pravnoj jednakosti. Različite društvene grupe, mada međusobno povezane u cjelinu feudalnog društva, uživale su različita prava i dužnosti. Stoljećima je pravni sistem imao obilježja običajnog prava, dok su se pisani izvori prava pojavljivali tek pojedinačno, i to često kao privatne zbirke običajnog prava. Ove, takozvane pravne knjige, nastajale su na inicijativu ljudi kojima je bilo potrebno dobro poznavanje pravne materije, kao što su bili sudski službenici. Vremenom su se pojavile takozvane privilegije, koje su sadržavale garancije određenih pravnih odnosa. Prema privilegijama je različitim subjektima bio dozvoljen povoljniji pravni položaj, a subjekti koji su takav, privilegovan tretman koristili bili su kako fizičke osobe tako i korporacije. Naročito se u tome isticala Crkva. Stvarni zakonici, kao šire zbirke pravnih normi koje je proglašavao vladar, pojavljivali su se tek poslije i nisu uvijek zaživljavali u praksi. Protiv pisanog prava je istupalo i plemstvo, jer bi ono ograničilo plemićke nadležnosti u pravosuđu, a posebno se plašilo gubljenja mogućnosti slobodnog stvaranja i interpretacije prava prilikom svakog pojedinačnog slučaja. Primjeri takvog opozicionog stava plemstva prema vladaru vidljivi su na pokušajima čeških kraljeva Premisla Otokara II, Václava II i Karla IV da se donese opšti zakonik. Upravo zbog antagonističkog odnosa plemstva,

takve kraljevske inicijative su doživjele neuspjeh.¹ I pored ovakvih nastojanja kodificiranja prava u srednjovjekovnim državama, evidentan je nedostatak dubljeg teoretskog rada, naučnog poimanja prava, te je tu prazninu mogla popuniti samo Crkva kao institucija koja je stoljećima težila duhovnom i svjetovnom ovladavanju tada poznatog svijeta. Ona je sa svojim univerzalističkim tendencijama stvorila pravo koje nije poznavalo granice tadašnjih država i feuda. Crkva je, djelujući zakonodavno i naučno, prerađujući vlastito, kanonsko pravo, ubrzala recepciju rimskog prava i svojevrstu romanizaciju pravne misli. Jer Crkva je bila ta koja je živjela po rimskom zakonu – *Ecclesia vivit lege Romana*.² Ipak, pravna veza (*vinculum iuris*), zahtijevana od jurisprudencije, nije bila dovoljna za hrišćansku etiku, koja je zahtijevala pobožnu vezu (*vinculum pietatis*). Osim toga, ni juridičke vrline, koje je propagirao Ulpinijan, nisu bile prihvatljive za hrišćansku doktrinu. Tako se hrišćansko učenje o praroditeljskom grijehu, zahtjev da čovjek treba podnositi uvrede i opraštati, kao i nalog evanđeoskog svijeta za asketizmom i davanjem, našlo u suprotnosti sa pravnim principima i zapovijedima da je svaki čovjek dobar dok se ne dokaže suprotno, da treba da se brani od uvrede i da treba čuvati vlastitu imovinu. Juridički egoizam je tako dobio moćnog suparnika u vidu hrišćanskog altruizma.³ Zbog toga je Crkva sa podozrenjem gledala na rimsko pravo, mada ga je i sama preuzela, te je pristupila izradi vlastitog kanonskog prava koje bi bilo primjereno hrišćanskom duhu. Tako je šest vjekova nakon Justinijana kanonsko pravo kodificirano u Gracijanovom dekretu. Kanonsko pravo je umnogome promijenilo dotadašnje pravne institucije: brak je iz svijeta ugovornih odnosa podignut u sferu duhovne tajne, u shvatanju zločina vanjski element učinjene štete je zamijenjen unutrašnjim elementom – stanjem zločinčeve volje, u javno pravo je uvedeno načelo službe. Sve ove promjene su samo bile pravno-institucionalni izraz nastojanja da se građansko, opštenarodno pravo, oplemeni novim, moralno čistijim sistemom: božanskim pravom (*ius divinum*).⁴

---

¹ SPOUNAR, 1995, 99, 100.

² SPOUNAR, 1995, 101, 102.

³ SPEKTORSKI, 1997, 97.

⁴ SPEKTORSKI, 1997, 97, 98.

I odnos prema državi je bio determiniran teološkim pogledima, a takav teokratski pristup je opravdan i utemeljen Starim zavjetom. Starozavjetna čista teokratija, kao direktna vlast od Boga, kada Mesija sa Sinajske gore prima Božije zakone, ipak ima i svoju „mekšu“ varijantu: između Boga i ljudi javlja se posrednik, monarh, onaj koji vlada po milosti Božijoj i odgovoran je pred Bogom a ne pred narodom.⁵ Država je u srednjem vijeku sredstvo realizacije prava, a prema ugarskom kralju Matijašu Korvinu kralj je „Izvor i zaštitnik ovog pravednog sustava“, i on „nije njegov rob, ni njegov instrument, nego stoji iznad zakona i predsjedava mu“.⁶

Prilikom krunisanja Pipina Malog javlja se obred posvete, što vladara približava sveštenu osobi. On ne samo što nosi križ među kraljevskim znakovima, već i iz hrišćanske poniznosti uzima naslov „kralj po milosti Božijoj“. Od tada nije ideal kralja što je on moćnik koji se vlašću i snagom napaja samo iz ovozemaljskih vrela, već je sad njegov ideal nastojanje da u ovozemaljskom svijetu ostvaruje Božije odredbe, da vlada na temelju hrišćanskog morala, u skladnom odnosu sa crkvom. Vjera je, po tom obrascu, koji je ostavljen u nasljeđe i Karlu Velikom, zapravo državna stvar. Po tom obrascu, ljudskom društvu pripadaju samo oni koji pripadaju hrišćanskoj zajednici, a crkveno izopćenje znači isto što i stavljanje izvan zakona.⁷

2. Uticaj hrišćanstva na pravni sistem

Religioznost u evropskom srednjem vijeku, tako, nije predstavljala samo subjektivno osjećanje pojedinca niti prakticiranje propisanih vjerskih obreda, ona je predstavljala *modus vivendi* i oslonac na društvenoj ljestvici u uslovima kada je hrišćanstvo ulazilo u sve pore društvenog života, dajući svoj pečat normama, institucijama, običajima, shvatanjima i skoro svakom aspektu ljudskog življenja.

---

⁵ SPEKTORSKI, 1997, 98.

⁶ LOVRENOVIĆ, 2006, 54.

⁷ PIRENNE, 2005, 46, 47.

Bosanska vlastela se ne samo uklopila u taj društveni obrazac nego je, zahvaljujući njemu, i opstajala kao elitni dio društva. U konfesionalnim uslovima srednjovjekovne Bosne i okruženju koje je, na momente, doprinosilo turbulentnim političkim dešavanjima na bosanskim prostorima, vlasteli je religija bila i instrument praktične politike, temelj očuvanja položaja, odnosno samog preživljavanja, te se tako infiltrirala u njihovu vladarsku ideologiju.

Bosanski vladari su također od prvih banova do Stjepana Tomaševića o sebi gradili sliku „pravednog vladara“ (*rex iustus*), te se tako uklapali u srednjovjekovno shvatanje prava i njegovog porijekla.⁸ Bosanski kraljevi su se zaklinjali na „свето еванђелије“, „кр’ ст часни“, što vidimo i na primjeru kralja Stjepana Tomaševića kada izdaje Dubrovčanima povelju 23. XI 1461. godine. Posljednji bosanski kralj je, kako navodi u povelji nakon izraza lojalnosti Hristu, određen kraljevati i „творити ми правде и милости и дапе“.⁹ Kao takav, on Dubrovčanima uspostavlja „слободшине и законе и увите“. I Tvrtko II je, zaklevši se na Evanđelje i krst, potvrdio Dubrovčanima stare povelje,¹⁰ a tako je učinio i prvi bosanski kralj Tvrtko.¹¹ Tako su vladari, koji su i vladali Božijom milošću, ovdje, na carstvu zemaljskome, provodili zakone i štitili poredak koji je dan od Boga. Poredak je počivao na vjernosti; vjernoj službi vazala prema senioru, ali i vjernosti hrišćana prema Bogu i svemu što je Božije.

3. Rusag bosanski i kruna kraljevstva

Bosanski vlastelini se u ispravama nazivaju „великим воеводом русага босан`скога“¹², kao što se vidi iz isprava Stefana Vukčića Kosače.¹³ Termin „rusag bosanski“, kao termin kojim se obilježava pojam države, preuzet je direktno iz Ugarske, uz malo

---

⁸ LOVRENOVIĆ, 1997, 185.

⁹ MIKLOSICH, 1858, 485 – 488.

¹⁰ MIKLOSICH, 1858, 316- 318.

¹¹ MIKLOSICH, 1858, 176, 187.

¹² STOJANOVIĆ, 1934, 64.

¹³ STOJANOVIĆ, 1934, 62, 64. i na drugim mjestima.

preinačenje riječi *orszag*. Istovremeno je „rusag bosanski“, odnosno „sav rusag bosanski“, „sva Bosna“, značio i vlastela bosanska okupljena na državnom saboru.¹⁴ U 15. vijeku se smatralo da je kruna vlasnik gradova i prihoda i da kruni vlastela duguje vjernost.¹⁵ Rusag bosanski je bio nedjeljiv i nasljeđivao se sa krunom. Ideja o kruni kao transpersonalnom simbolu i saboru plemstva kao konstitutivnim elementima države omogućavala je da se u pravnim i političkim shvatanjima sačuva jedinstvo Bosne uprkos njenoj dubokoj stvarnoj podijeljenosti. Oblasni gospodari su do pada Bosne ostali rusaška gospoda. Iako *de facto* podijeljena, Bosna je u sferi političkih koncepcija ostala jedinstvena, i to, prije svega, zahvaljujući poimanju države, koje je postalo dominantno u doba kralja Tvtko I.

4. Karakter vlasti u intitulacijama isprava srednjovjekovne Bosne

Od 14. vijeka neki pripadnici bosanske vlastele imaju svoje kancelarije ili pisare koji su vodili njihovu korespondenciju. Tako su nastali prvorazredni historijski izvori, koji o njima i svijetu njihovih religijskih i političkih predodžbi govore iz prve ruke. Tu, dakle, nije moglo biti nikakvih zastranjenja, kamufliranja, niti dodvoravanja, tu se nije moglo raditi o tome da se stvari prikažu u ružičastom svjetlu, nego, naprotiv, upravo onakvima kakve i jesu bile. Isprave su, zapravo, formalizirani izrazi shvatanja prava utemeljenog na teološkoj, hrišćanskoj viziji svijeta i odnosa u njemu.

Intitulaciju je u zapadnim poveljama uveo Karlo Veliki nakon 800. godine, po ugledu na bizantske povelje, nastojeći se prikazati kao nasljednik rimskih, a moguće i bizantskih imperatora. On je također u intitulaciju uveo i devociju, demonstrirajući tako ne samo lični odnos pokornosti prema božanstvu nego i političku poruku da je njegova vlast došla od Boga.¹⁶ Tako je invokacija postala

---

¹⁴ ĆIRKOVIĆ, 1964a, 224.

¹⁵ ĆIRKOVIĆ, 1964, 368.

¹⁶ STANOJEVIĆ, 1913, 111.

sredstvo kojim se davala politička poruka o karakteru i porijeklu vlasti i refleksija ideološkog koncepta hrišćanskog vladara.

Intitulacija predstavlja, koristeći današnju terminologiju, ustavnopravnu osnovu jednog političkog poretka koji se u svojoj legitimizaciji pozivao na Boga. Primjetno je da je *dei gratia* formula prisutna i u banskim i kraljevskim dokumentima.

4.1. Kulin, Ninoslav i Kotromanići

Bosanski vladari, i prije krunisanja, demonstriraju svoju suverenost i poziciju u univerzalnim odnosima srednjovjekovnog, po rangovima uređenog, društva.¹⁷

O tome svjedoče i titulacije bosanskih vladara prije Tvrtkovog krunisanja 1377. godine. Još se ban Kulin tituliseo kao „ja бан’ бос’н’ски Кулин“,¹⁸ dok je u ispravi bana Ninoslava iz 1232/33. godine narodni izraz „ja“ zamijenjen crkvenim „аз“, a vladar u intitulaciji, za razliku od Kulina, postaje „раб божји“ i „велики“.¹⁹ Isti vladar 1240. godine uvodi i formulaciju „по милости божие“.²⁰ Zanimljivo je da je u povelji bana Ninoslava Dubrovčanima iz 1249. godine, djelovanjem bosanskog pisara, uz ime Matej dodano i ime Stjepan.²¹ U povelji iz 1333. godine, kojom bosanski ban Stjepan II Kotromanić ustupa dubrovačkoj općini Pelješac sa Stonom, on se tituliše „Mi gospodin Stefan po milosti božijoj ban Bosne i Usore i Soli i gospodar Humske zemlje“.²² Stjepan II također u intitulaciji koristi i ime sv. Grgura, sveca koji je sve do osmanskog osvajanja srednjovjekovne Bosne bio njen patron: „Аз’ свети Гр’гур а зовем’ бан’ Стипан’“.²³ Ипак, sv. Grgur se ne spominje u poveljama izdatim Dubrovniku, tj. u komunikaciji sa vanjskim političkim faktorima, već je ime ovog sveca u intitulaciji upotreb-

¹⁷ MARJANOVIĆ – DUŠANIĆ, 1997, 34, 35.

¹⁸ STOJANOVIĆ, 1929, 2.

¹⁹ MIKLOSICH, 1858, 24.

²⁰ STOJANOVIĆ, 1929, 7.

²¹ „Аз’ Мадеи Стипан’ по милости божје велики бан’ босен’ски“, MIKLOSICH, 1858, 32.

²² Codex diplomaticus, X, 79 - 81.

²³ THALLÓCZY, 1906, 406, 407.

ljavano *pro foro interno*.²⁴ Paralelu možemo naći u upotrebi titule samodršca u Raškoj za vlasti Stefana Nemanje, koja je korištena isključivo u internim, raškim dokumentima. Takvom upotrebom imena sv. Grgura je demonstrirana nezavisnost Stjepana II prema Katoličkoj crkvi sve do Stjepanovog prihvatanja katoličanstva, koje se desilo pod uticajem franjevac.²⁵ Nakon proglašenja Bosne kraljevstvom, kralj Tvrtko I u povelji od 10. aprila 1378. godine govori kako „В’инчан’ бих’ богом’ дарованим’ винцем’ на кралиевство пр’родител’ моих јако б’ити ми от Христа Исуса благовјерному и богом’ поставлиеному Срефану краљу Србљем’ и Босне и Поморју и Западним’ Странама’.“²⁶ Tvrtko I i u darovnici Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću 1380. godine navodi značajniju intitulaciju u sistemu vladarsko-ideoloških obrazaca srednjovjekovlja: „...Такоже же и аз Стефан Твр’тко по мил(о)сти господа б(о)га краљ Србљем, Босни, Приморју, Хл’м’сци земљи, Дол’њим крајем западним странама, Усори, Соли и Подренију к тому сподобљен бих ц(еса)р ствовати на землљах родител’ и прародител’ наших...“²⁷ I Tvrtkov nasljednik na kraljevskom tronu, kralj Stjepan Dabiša u ispravi od 17. maja 1395. godine ističe svoju titulu „Ми Стефан Дабиша по милости господа бога, краљ Ср’бљем, Босне, Приморја, хл’м’сце земљи, дол’њим крајем’, западнем странама, Усоре, Соли и Подринију“.²⁸ Stjepan Ostoja se u povelji od 20. novembra 1398. godine titulise „Аз’ Стипан’ Остоја, по милости господа бога блеговјерни крал’ Ср’блем’, Босне, Приморју, Хумсци Земли, Запад’ним Странама’, Доним’ Краем’, Усори, Соли, Подринију и к тому“.²⁹ Osim navedene, kralj Ostoja koristi i kraću titulu: „...бити ми ва Христа бога благовирному и богом поставленому господину кир Стипану Остои, краљу Срблем’, Босни и Поморију и всим’ Западним’ странама“.³⁰ Tvrtko II Tvrtković u nekim poveljama

²⁴ SOLOVJEV, 1949a, 89.; LOVRENOVIĆ, 2005, 199.

²⁵ MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, 1997, 68; LOVRENOVIĆ, 2005, 200.

²⁶ MIKLOSICH, 1858, 187.

²⁷ JALIMAM, 1997, 61.

²⁸ MIKLOSICH, 1858, 226.

²⁹ MIKLOSICH, 1858, 231.

³⁰ MIKLOSICH, 1858, 233.

stavlja devociju na prvo mjesto intitulacije, pa u povelji od 2. marta 1433. godine piše: „Милостију божиом’ Ми господин’ Шефан’ Твртко Твртковић, краљ Срблем, Босни, Приморју, Хом’сци Зем’ли и к тому.“³¹

I intitulacije latinskih isprava – Kulinove povelje iz 1189. godine (*Ego banus Culinus Bosne*)³², Prijezdine (*Pryjezda domino concendente banus Bosnensis*)³³, bana Stjepana II Kotromanića od 23. juna 1345. godine (*Nos Stephanus, dei gratia banus Bosne, nec non terrarum Usure, Salis, dolinne, Crayne, Rame ac totius Cholm princeps et dominus*)³⁴ – pokazuju kako se politički položaj odražava na titulisanje. Dok, osim Prijezde, prethodnici Stjepana II ne koriste *dei gratia* formulu, Stjepan, kao osnažen vladar, uvodi je u praksu pisanja bosanskih isprava. Tvrtkove banske isprave, osim jedne pisane 13. februara 1355. godine³⁵, sadrže intitulacije više osoba. Tako se u navedenoj ispravi od 13. februara 1355. godine navodi: *Tuerthko dei gracia banus Bossine*, dok se u sljedećoj Tvrtkovoj ispravi od 14. marta 1356. godine javlja titulacija *Tuerdico dei gracia Bozne banus una cum dilecto fratre suo comite Vulk ac karissima matre nostra domina Helena*.³⁶ Za razliku od banskih, Tvrtkove kraljevske povelje sadrže drugo ime – Stephanus, dok i banske i kraljevske povelje sadrže *dei gratia* formulu. I Tvrtkovi nasljednici koriste vladarsko ime Stephanus, kao naprimjer kralj Dabiša, koji je *Stephanus Dabissa, dei gratia Rascie, Bosnae Maritimeque etc. Rex*.³⁷

4.2. Pavlovići

Pavlovići su također koristili titulaciju po kojoj vojvodski status nose po Božijoj milosti, a težini vlastite pozicije doprinose pozivanjem na porijeklo. Pavle Radenović se 25. marta 1397. godine

---

³¹ MIKLOSICH, 1858, 374.

³² BRKOVIĆ, 1998, 183.

³³ Codex diplomaticus, VI, 588, 589.

³⁴ Codex diplomaticus, XI, 207, 208.

³⁵ BRKOVIĆ, 1998, 185.

³⁶ BRKOVIĆ, 1998, 185.

³⁷ Codex diplomaticus, XVII, 596, 597.

tituliše „Ми кнез’ Павао, син’ светопочившаго господина и родителя ми господина кнеза Радина Јабланића“.³⁸ Radoslav Pavlović, sin Pavlov, poziva se na Božiju milost, što se vidi iz njegove isprave iz 1433. godine, a kojom potvrđuje mir sklopljen sa Dubrovčanima.³⁹ Radoslav Pavlović od 1437. godine koristi novu intitulaciju, sa devocijom, pomenom porijekla i dodatkom „и к тому“, што је вјероватно преузето из босанских повелја.⁴⁰ Intitulacija u povelji Radoslava Pavlovića od 31. januara 1437. godine sadrži navedene elemente i glasi: „Ми господин’ воевода Радосав’, милостју божиом воевода велики русага босанскога и к тому, а син’ многопочтенога споменутија славнога господина кнеза Павла“.⁴¹ Тако су Павловићи у исправама, поред додатка „и к тому“, почели користити и термин русаг босански. Radoslav Pavlović u povelji iz 1439. godine, nakon invocacije sebe tituliše као „Ми господин’ воевода Радосав’ мил’тју божијом, велики војвода русага босанскога а син’ много потченога спомену’ја славнога господина кнеза Павла Рајеновића“.⁴² Од 1437. године се дају примјетити велике сличности између повелја Радослава Павловића и Стјепана Вукчића Косаче, што се може тумачити јаким међусобним утицајем двију канцеларија или коришћењем истих формулара.⁴³

Vojvoda Ivaniš Pavlović, sin Radoslava Pavlovića, potvrđuje poveljom povlastice Dubrovčanima u septembru 1442. године и ту се титулира „Милостију божиом Ми гдин воевода Иваниш’ много почтенога споменутиа син’ славнога и великога господина Радосава а унук’ и наследник’ почтенога споменутиа славнога господина кнеза Павла Раденовика..., а синовац почтенога поменутија славнога господина воеводе Петра“.⁴⁴

---

³⁸ MIKLOSICH, 1858, 229.

³⁹ MIKLOSICH, 1858, 376.

⁴⁰ STANOJEVIĆ, 1913, 135.

⁴¹ MIKLOSICH, 1858, 387.

⁴² MIKLOSICH, 1858, 398.

⁴³ STANOJEVIĆ, 1914, 135.

⁴⁴ MIKLOSICH, 1858, 411, 412.

4.3. Hrvatinići

Titulacije Hrvoja Vukčića Hrvatinića su raznovrsne i zavise od realnih političkih momenata u kojima se koriste, ali i Hrvojevih predodžbi i ambicija. To se vidi i u Hrvojevim autointitulacijama, koje se kreću od gospodina hercega splitskog, kneza Donjih kraja i velikog protogera kraljevstva bosanskog⁴⁵, preko duka splitskog i velikog vojvode kraljevstva bosanskog⁴⁶, do *excellenti domino Hervoye, duce Spalati, Dalmatie Croatiaeque regii vicemgerentis ac Bosne summi voyvoda necnon partium inferiorum comes*⁴⁷, *regnorum Rasie et Bosne summus voyvoda*⁴⁸, *Inferiorum Bozne parcium Wayuoda*⁴⁹, *Supremus voyvoda regni Bosne*⁵⁰, *vicarius generalis regis Vladislavi et regis Ostoye*⁵¹ itd. u latinskim ispravama.

U povelji kralja Tvrtka I od 12. marta 1380. godine, kralj dodjeljuje Hrvoju čast velikog vojvode⁵². Dubrovčani se Hrvoju 1400. godine, u ispravi kojom ga uvjeravaju da sa njihovim znanjem nisu na Drevima ustavljeni turski poslanici da pređu preko mora, te obećavaju da će pronaći i kazniti one koji su to učinili, obraćaju kao „славному и велиможному великому војеводи Хрвоју“⁵³. Dubrovčani ga 27. decembra 1403. godine, osim velikim vojvodom bosanskim, nazivaju i hercegom splitskim.⁵⁴

U ugovoru između Hrvoja Vukčića i Dubrovčana o savezu protiv kralja Ostoje iz 1404. godine Hrvoje je titulisan kao „дук` сплицки и веоможани велики воевода кралеваств` босанског“⁵⁵, a grad svetog Vlahе ga u ispravi od 14. marta 1404. godine, kojom izražava radost što je došlo do izmirenja između kralja Ostoje i

---

⁴⁵ STOJANOVIĆ, 1929, 549.

⁴⁶ STOJANOVIĆ, 1929, 455.

⁴⁷ ŠIŠIĆ, 1938, 224.

⁴⁸ ŠIŠIĆ, 1938, 183

⁴⁹ Codex diplomaticus, XVII, 529, 530.

⁵⁰ ŠIŠIĆ, 1938, 170, 171.

⁵¹ ŠIŠIĆ, 1938, 170, 171.

⁵² ŠURMIN, 1898, 91, 92.

⁵³ STOJANOVIĆ, 1929, 448.

⁵⁴ STOJANOVIĆ, 1929, 446, 447.

⁵⁵ STOJANOVIĆ, 1929, 455.

Hrvoja, naziva slavnim i velmožnim gospodinom Hrvojem, hercegom splitskim i velikim vojvodom kraljevstva bosanskog⁵⁶. Već 1405. godine, i kasnije, nazivaju ga i knezom od Donjih krajeva.⁵⁷ Dubrovčani 6. februara 1406. godine Hrvoja titulišu kao milošću Božijom hercega splitskog i kneza Donjih Kraja⁵⁸. Sam Hrvoje koristi *dei gratia* formulu u sporazumu sa Dubrovnikom protiv kralja Ostoje od 15. januara 1404. godine⁵⁹. Ipak, Hrvoje ne koristi *dei gratia* formulu u obraćanju prema napuljskom, bosanskom i ugarskom kralju, jer je prema njima bio vazal i nije mogao isticati svoju samodržavnost na tim adresama.⁶⁰

U povelji od 2. aprila 1412. godine Hrvoje je titulisan kao „Ми господин’ херцег сплитски и кнез’ Долних’ Краи и велики протогер’ крелијевства босанског“⁶¹. Porijeklo naziva „protoger“ je bizantsko, a označavalo je prvog među jednakima. Krstjanin Hval naziva Hrvoja „urumom“, što je bilo oslovljavanje porijeklom – sluge prema svom senioru, u značenju „moj gospodin“. Može se pretpostaviti da ovakav bizantski i ugarski uticaj ima podlogu u činjenici da se Hrvojeva vlast protezala i na Split, koji je nekada bio sjedište bizantskog duksa Dalmacije i Hrvatske, dok je ugarski uticaj dolazio sa sjevera, sjeverozapada i zapada.⁶²

4.4. Hranići - Kosače

Vojvoda Sandalj Hranić se tituliše kao „воевода Сандаљ Хранић милостију божиом велики воевода босан’с’ки“.⁶³ Takvu intitulaciju nalazimo i u dokumentima Stjepana Vukčića Kosače, Vladislava Hercegovića i drugih pripadnika plemstva. Stjepan Kosača u povelji kojom Dubrovčanima potvrđuje ranije zapise i Konavle i Vitalinu od 10. oktobra 1435. godine sebe

---

⁵⁶ MIKLOSICH, 1929, 457.

⁵⁷ MIKLOSICH, 1929, 461 – 474.

⁵⁸ STOJANOVIĆ, 1929, 460.

⁵⁹ STOJANOVIĆ, 1929, 455.

⁶⁰ MRGIĆ-RADOJČIĆ, 2002, 102.

⁶¹ PUCIĆ, 1858, 1. c. I. 175, 176.

⁶² MRGIĆ-RADOJČIĆ, 2002, 102, 103.

⁶³ STOJANOVIĆ, 1929, 29.

tituliše kao „Ми гдин велики воевода русага босанскога и к тому Стипан Син’ и наслідник многопочтенога поменут’ је родителја ми славнога гдина кнеза вукца Хранића, милостију божиом’ велики воевода русага босанскога и к тому“.⁶⁴ Stjepanova intitulacija је опширнија и raskošnija od Sandaljeve i vjerovatno је pisana po više formulara.⁶⁵ Stjepan Vukčić ističe u poveljama svoju titulu hercega od svetog Save i u povelji od 5. jula 1450. godine on је „господин Стјепан’, божиом’ милосту херцег’ од’ светога Саве, господар’ хумски и приморски и велики воевода русага босанскога, кнез’ дрински и к тому“.⁶⁶ Nekoliko godina poslije, 19. jula 1453. godine, u povelji kojom се miri sa sinom Vladislavom, herceg Stjepan се tituliše као „Милостију божиом’ и господара великога господина ми цара амир’ султан’ Мехмед’ бега, Ми господин’ Стјепан’“.⁶⁷ Тако је titula herceg Stjepana, nedugo poslije osmanlijskog osvajanja Carigrada 29. maja 1453. godine, prilagođena novim političkim okolnostima.

Vladislav Hercegović се tituliše као „господин кнез Владислав, син господина херцега Стјепана“.⁶⁸ Vladislav је u sporazumu o savezu sa Dubrovčanima 15. avgusta 1451. godine već nastupio sa proširenom intitulacijom „Милостју божиом’ Ми господин’ кнез Владислав’, син почтенога и узможнога господина херцега Степана, сина господина кнеза Вукца Хранића“.⁶⁹ Iz ovih formulacija се vidi da vlast plemstva nije samo Bogom data, legitimirana Božijom milošću, već i plemenitim nasljeđem. Vladislav се, u izvorima, prvi put javlja као herceg od svetog Save tek 1478. godine⁷⁰, dok се njegova braća i ranije titulišu tom zvučnom titulom. Vlatko Hercegović се tituliše као herceg 1467. godine⁷¹, а u јulu 1470. godine се, u ispravi koju издаје sa mlađim

---

⁶⁴ STOJANOVIĆ, 1934, 35.

⁶⁵ STANOJEVIĆ, 1914, 138

⁶⁶ MIKLOSICH 1858, 441.

⁶⁷ MIKLOSICH, 1858, 448.

⁶⁸ MIKLOSICH, 1858, 443.

⁶⁹ MIKLOSICH 1858, 444.

⁷⁰ STANOJEVIĆ, 1914, 141.

⁷¹ MIKLOSICH, 1858, 503.

bratom Stjepanom, tituliše kao „Ми господин’ херцег’ Влатко, херцег’ светога Саве и веће, и господин’ кнез’ Стипан’, брат’ реченому господину херцегу Влатку, обадва синове и наследници славнога поменутија господина херцега Стипана и много гласитога господина воеводе Сандала“.⁷² Hercegom od svetog Save se naziva i Balša, unuk hercega Stjepana, sin Vladislava, te se u oktobru 1420. godine tituliše kao „Ми господин’ Балша, херцег’ светога Саве, син гласитаго споменутија господина херцега Владислава“⁷³.

U latinskim poveljama Herceg Stjepan se tituliše 1454. i 1455. godine uz *dei gratia* formulu: „Nos Stephanus dei gratia dux Sancti Sabe, dominus tere Hulminis, Maritimarum Partium ac comes Drine et magnus Vayvoda Regni Bossine etc.“⁷⁴ Tako i Herceg Stjepan u svojoj titulaciji nastoji da svoj položaj prikaže kao snažno, milošću Božijom legitimirano vladanje.

Umjesto zaključka

Pravni sistem i koncepcija vlasti u evropskom srednjovjekovnom društvu su bili koncipirani kao izraz teokratskog, hrišćanskog pogleda na svijet. Sama struktura feudalnog društva je vodila i ka pravnom partikularizmu. Ipak je Crkva, kao univerzalna institucija, preko prerade kanonskog prava, pospješivala recepciju rimskog prava. Shvatanje države i vlasti su također bili neodvojivi od religijske koncepcije svijeta i društva. Vladari, još od franačkog kralja Pipina Malog, vladaju „po Božijoj milosti“, što je izraz posredne teokratije, u kojoj je pravo dar od Boga, a vladar, čija vlast ima božanski legitimitet, odgovoran je samom Bogu. Ovakva koncepcija vlasti nije zaobišla ni srednjovjekovnu Bosnu, u kojoj i banovi i kraljevi i pojedini vlastelini također vladaju „po milošću Božijoj“. Koncepciju bosanske feudalne države odražavaju institucije srednjovjekovne Bosne: kruna kraljevstva kao transpersonalni simbol, Sabor i Državno vijeće. Bosanske srednjovjekovne isprave,

---

⁷² MIKLOSICH, 1858, 502.

⁷³ MIKLOSICH, 1858, 502.

⁷⁴ THALLÓCZY, 1914, 395 – 397, 175, 176.

kako ćirilске tako i latinske, kao formalizirani izrazi prava, pružaju sliku o viđenju svijeta i vlasti njihovih autora. Iz intitulacija bosanskih srednjovjekovnih povelja, kao formalnih karakteristika isprava, vidi se da su vladari i vlastelini u srednjovjekovnoj Bosni (banovi Kulin i Ninoslav, Kotromanići, Pavlovići, Hranići-Kosaće, Hrvatinići) prihvatili legitimizaciju vlasti božanskom voljom, ali i plemenitim porijeklom.

Izvori:

1. MIKLOSICH, 1858. – Franjo MIKLOSICH, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae*, Bosnae, Ragusii, Wienae.

2. PUCIĆ, 1858. - Medo PUCIĆ, *Spomenici srpski od 1395 do 1423. Pisma pisana od Dubrovačke republike kraljevina, despotima, vojvodama i knezovima srpskim, bosanskim i primorskim*, I, Beograd.

3. SMIČIKLAS, Codex diplomaticus IV, IX, X, XII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII - Tade SMIČIKLAS, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmacie et Slavoniae IV, IX, X, XII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906/11/12/14/16/34/76/81/90, Zagreb.

4. STOJANOVIĆ, 1929. – Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma, knjiga I/1*, Beograd - Sremski Karlovci.

5. STOJANOVIĆ, 1934. – Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma*, Srpska kraljevska Akademija, Beograd - Sremski Karlovci.

6. ŠIŠIĆ, 1938. – Ferdo ŠIŠIĆ, *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, Starine, XXXIX, Zagreb.

7. ŠURMIN, 1898. – Đuro ŠURMIN, *Hrvatski spomenici, I (1100-1499)* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

8. THALLÓCZY, 1906. – Lajos THALLÓCZY, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XVIII, Sarajevo.

9. THALLÓCZY, 1914. – Lajos THALLÓCZY, *Studien zur Gesichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter*, Leipzig.

Literatura:

1. BRKOVIĆ, 1998. – Milko BRKOVIĆ, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Ziral – Mostar.
2. ĆIRKOVIĆ, 1964. – Sima ĆIRKOVIĆ, Sugubi venac (Prilog istoriji kraljevstva u Bosni), *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII-1, 1964 (Dinićev zbornik)*, br. 368, Beograd.
3. ĆIRKOVIĆ, 1964a. – Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd.
4. LOVRENOVIĆ, 1997. – Dubravko LOVRENOVIĆ, Bosanskohumski mramorovi - stečci, *Bosna franciscana*, 7, Sarajevo.
5. LOVRENOVIĆ, 2005. – Dubravko LOVRENOVIĆ, Krist i donator: Kotromanići između vjere rimske i vjere bosanske - I. (konfesionalne posljedice jednog lokalnog crkvenog raskola), *Fenomen "Krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni*, Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Sarajevo – Zagreb.
6. LOVRENOVIĆ, 2006. – Dubravko LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti, sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387 - 1463*, Synopsis, Zagreb - Sarajevo.
7. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, 1997. – Smilja MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, *Vladarska ideologija Nemanjića*, Clio, Beograd.
8. MRGIĆ-RADOJČIĆ, 2002. – Jelena MRGIĆ-RADOJČIĆ, *Donji Kraji, Krajina srednjovjekovne Bosne*, Filozofski fakultet u Beogradu, Filozofski fakultet u Banjaluci, Beograd.
9. SOLOVJEV, 1949a. – Aleksandar, *Vlasteoske povelje bosanskih vladara*, *Istorisko-pravni zbornik*, 1, Sarajevo.
10. SPEKTORSKI, 1997. – SPEKTORSKI V. Evgenije: *Istorija socijalne filozofije*, Službeni list SRJ Beograd, CID, Podgorica.
11. SPOUNAR, 1995. – Pavel SPOUNAR, Zdeněk SMETÁNKA, Jiří Rajmund TRETERA, Amadeo MOLNÁŘ, Jiří KEJŘ, Aněžka VIDMANOVÁ, Marie BLÁHOVÁ, Karel STEJSKAL, Jaromír ČERNÝ: *Kultura Středověku*, Akademie věd České Republiky, Praha.

12. STANOJEVIĆ, 1913. – Stanoje STANOJEVIĆ, Studije o srpskoj diplomaciji, *Glas srpske kraljevske akademije XCII, Drugi razred 54*, Beograd.

13. STANOJEVIĆ, 1914. – Stanoje STANOJEVIĆ, Studije o srpskoj diplomaciji, *Glas srpske kraljevske akademije XCIV, Drugi razred 55*, Beograd.